

Panteizm Spinozy

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Audiobook](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Spinoza Baruch, *Listy mężów uczonych do Benedykta de Spinozy oraz odpowiedzi autora wielce pomocne dla wyjaśnienia jego dzieł*, tłum. L. Kołakowski, Warszawa 2010.
- Jacek Wojtysiak, *Natura Boga (fragment)*, dostępny w internecie: <https://filozofuj.eu/jacek-wojtysiak-natura-boga/>.
- Spinoza Baruch, *Etyka w porządku geometrycznym dowiedziona*, tłum. I. Myślicki, Warszawa 2010.

Panteizm Spinozy

Źródło: Pixabay, domena publiczna.

Jednym z zagadnień rozważanych w filozofii jest pytanie o to, jakie relacje zachodzą między Bogiem a światem rozumianym jako przyroda. W jaki sposób doszło do powstania świata? Czy Bóg znajduje się w stworzonym przez siebie świecie? A może Bóg wykracza poza przyrodę oraz ludzkie możliwości poznawcze? Z tego rodzaju pytaniami mierzył się również Baruch Spinoza, siedemnastowieczny myśliciel pochodzący z Niderlandów. Propozycja filozofa, niezwykle kontrowersyjna, polegała na utożsamieniu Boga z jego dziełem. Tym samym powstaje pytanie: czym jest Bóg-Przyroda oraz w jaki sposób przejawia się jego boskość?

Twoje cele

- Poznasz stanowisko panteistyczne Barucha Spinozy.
- Poddasz analizie wybrane fragmenty *Etyki* oraz *Listów* Spinozy.
- Przeanalizujesz panteizm Spinozy w kontekście problemów współczesności.

Przeczytaj

Dla zainteresowanych

Aby dowiedzieć się więcej na temat filozofii Barucha Spinozy, zapoznaj się z poniższymi materiałami:

- [Baruch Spinoza: radykalny racjonalizm, monizm, teoria poznania](#)
- [Benedykt \(Baruch\) Spinoza – „Bóg, czyli natura”](#)
- [Baruch Spinoza: determinizm i doktryna moralna](#)
- [Główne założenia etyki naturalistycznej Spinozy w odniesieniu do innych systemów etycznych](#)

Baruch Spinoza, początkowo zafascynowany rozważaniami Kartezjusza, poddawał krytyce stanowisko filozoficzne określane mianem [dualizmu](#) psychofizycznego, rozwijane właśnie przez francuskiego myśliciela. Autor słynnego dzieła pt. *Medytacje o pierwszej filozofii* zakładał istnienie dwóch odmiennych od siebie [substancji](#). Kartezjusz uważał, że rzecz rozciągła, czyli to, co zajmuje określoną przestrzeń, różni się tak dalece od rzeczy myślącej, utożsamianej przez niego z umysłem, że muszą one być od siebie oddzielone.

W konsekwencji filozof uważał, że Bóg istnieje poza materialnym światem, natomiast ludzie doświadczają go poprzez ideę boskiej istoty, wpisaną w ich umysły przez niego samego. Spinoza, krytycznie nastawiony wobec rozważań Kartezjusza, uważał, iż istnieje tylko jedna substancja, zaś umysł i ciała stanowią jedno z wielu jej atrybutów. Tym samym wnioskował on, że skoro nie istnieje nic poza jedyną substancją, to właśnie Bóg musi nią być. Co więcej, otaczający nas świat składa się z różnych rodzajów bytów, stanowiących najróżniejsze pobudzenia, wchodzące w skład Boga-Przyrody. Stanowisko Spinozy stanowi przykład [monizmu](#).

W pierwszej księdze najważniejszego dzieła Spinozy możemy przeczytać, iż:

Baruch Spinoza

Etyka w porządku geometrycznym dowiedziona

Przez Boga rozumiem byt nieskończony bezwzględnie to znaczy substancję, składającą się z nieskończonego wielu atrybutów, z których każdy wyraża istotę wieczną i nieskończoną.

Źródło: Baruch Spinoza, *Etyka w porządku geometrycznym dowiedziona*, tłum. I. Myśliński, Warszawa 2010, s. 8.

Ze słów myśliciela płynie następujący wniosek: wszelkie byty zawierają się w Bogu, który jest przyczyną własnego istnienia oraz ich trwania. Każdy z nich wyraża sobą jeden

z atrybutów substancji, wiecznej i nieskończonej. Tym samym, jak podkreśla Spinoza, pojęcia Boga, substancji i przyrody są ze sobą tożsame. Spinoza wyraża tę zależność w haśle „*Deus sive natura*”. Stanowisko filozoficzne prezentowane przez tego myśliciela określa się mianem **panteizmu**.

Teza autora *Etyki* wzbudzała wiele kontrowersji nawet w siedemnastowiecznej Holandii, uznawanej w tamtych czasach za jedno z najnowocześniejszych, otwartych na wolnomysłicielstwo, państw Europy. Utożsamienie Boga z przyrodą uznawano za niezgodne z dogmatami ustanowionymi przez Kościół Rzymskokatolicki. Spinoza przedstawiał Boga jako substancję – samoistny byt, który nie wymaga pojęcia żadnej innej rzeczy i posiada nieskończoną ilość atrybutów. Spinoza dowodził, że istnieje tylko i wyłącznie jedna substancja Bóg, która jest swoją własną przyczyną i poza nią nie istnieje nic więcej. Takie ujęcie boskości unieważniało m.in. naukę o powstaniu świata. Wyrażanie tez sprzecznych ze stanowiskiem Kościoła oznaczało głoszenie bluźnierstw, grożących poważnymi represjami, nawet karą śmierci. Z tego powodu Spinoza starał się unikać sytuacji rozgłosu, a spisana przez niego *Etykę* polecił opublikować dopiero po swojej śmierci.

Dlaczego głoszony przez filozofa panteizm wzbudzał wrogość w ówczesnej Europie?

Spróbujmy rozważyć konsekwencje wynikające ze stanowiska Spinozy. Współczesny świat zмага się z problemami społecznymi (np. ubóstwo, wojny, bezrobocie), które określamy mianem złych. Widoczne są również dobre zjawiska społeczne: miłość, przyjaźń itp. Przyjmując stanowisko panteistyczne, musimy uznać, iż każde z wymienionych aspektów stanowi przejaw boskiej aktywności, która w pełni współgra ze światem.

Przodkowie Spinozy wywodzili się z ludności żydowskiej zamieszkującej Półwysep Iberyjski, nazywanej Sefradyczykami. Przedstawiciele tej wspólnoty ze względu na religijne prześladowania migrowali m.in. z Portugalii do Niderlandów. Część z nich dotarła do Amsterdamu, gdzie w XVII w. urodził się Baruch Spinoza.

Obraz autorstwa Emanuela de Witta przedstawia Synagogę Portugalską w Amsterdamie.

Źródło: Emanuela de Witta, *Synagoga Portugalska w Amsterdamie*, 1680 r., Wikimedia Commons, domena publiczna.

Spinoza podkreśla jednak, iż pojęcia dobra i zła nie są kategoriami obiektywnymi, lecz subiektywnymi. Obydwa te terminy wyrażają sobą te aspekty, które daną istotę wzmacniają lub osłabiają. Głód powoduje,

Ze względu na prezentowane poglądy filozoficzne myśliciel obawiał się o życie, co zmuszało go do wielokrotnego zmieniania miejsca zamieszkania. Fotografia przedstawia dom w Hadze, w którym Spinoza mieszkał w latach 1670–1677, czyli do śmierci.
Źródło: MLWatts, Wikimedia Commons, licencja: CC BY-SA 4.0.

u właściciela sklepu? Rozważając ten przypadek, mamy do czynienia ze stopniowaniem dobra: dobro wynikające z kradzieży jest dobrem mniejszym od dobra wynikającego z pracy. Czyny, które wzmacniają większą ilość bytów, uznawane są przez Spinozę za czyny szlachetniejsze. Właściciel sklepu w wyniku kradzieży traci część posiadanych dóbr, a tym samym jest stratny, co stanowi, iż doświadcza zła. Być może jednak kiedy spostrzeże osobę, która kradnie, i poznając jej motywacje (kradzież wynikająca z poczucia głodu, związanego z brakiem środków do życia), obdarzy ją jedzeniem i zaproponuje pracę? Tym samym zaskarbi sobie jej przyjaźń. Czyn ten możemy uznać za większe dobro niż ukaranie osoby, która decyduje się na kradzież.

Spinoza za sprawą swoich rozważań pragnął wskazać drogę do szczęścia osiągalnego dla jak największej ilości ludzi. Zdaniem tego filozofa, jednym z warunków osiągnięcia tego celu jest możliwość samodzielnego myślenia. Propozycja Spinozy skupiała się na chociażby częściowym zniesieniu nierówności społecznych, a tym samym mogła uderzać w ludzi najbardziej majątnych, naruszając ich interesy, co mogło budzić sprzeciw wobec myśli Spinozy.

że stajemy się osłabieni, w efekcie czego podupadamy na zdrowiu, co ostatecznie może zakończyć się naszą śmiercią. Tym samym głód uznajemy za zło, ponieważ jest to proces niweczący nasz dobrostan. Pojęcia dobra i zła odzwierciedlają określone układy relacji oraz zależności, zachodzące pomiędzy powiązаныmi ze sobą ciałami.

Rozważmy taki przykład: osoba wchodząca do sklepu kradnie produkty spożywcze. Motywowana jest potrzebą zaspokojenia głodu oraz brakiem środków do życia. Znając motywacje sprawcy, możemy uznać, że zdobyte produkty umożliwią mu wzmocnienie za sprawą zaspokojenia głodu, a w takim ujęciu są przejawem dobra. Powstaje jednak pytanie: czy osoba, która dokonała kradzieży, mogła zaspokoić głód w inny sposób, np. podejmując pracę

Słownik

monizm

(gr. *monos* – jedyny) stanowisko filozoficzne polegające na uznawaniu istnienia jednej substancji przejawiającej się na wiele sposobów w postaci zróżnicowanych bytów.

dualizm

(łac. *dualis* – podwójny) stanowisko filozoficzne polegające na uznawaniu istnienia dwóch niesprowadzalnych do siebie substancji, np. ciała i umysłu

panteizm

(gr. *pan* – wszystko i *theos* – bóg) pogląd uznający, że Bóg jest równoważny z naturą, że nie istnieje transcendentnie i jest tożsamy z całą rzeczywistością przyrodniczą i jej prawami

substancja

(łac. *substantia* – byt, podłoże, istota, podmiot) istniejący byt o określonych właściwościach; w rozważaniach Kartezjusza występują dwa rodzaje substancji: rzecz rozciągła (łac. *res extensa*) utożsamiana z ciałem oraz rzecz myśląca (łac. *res cogitans*) utożsamiana z umysłem; francuski filozof definiuje substancję jako to, co może samo dla siebie istnieć

Polecenie 1

Zapoznaj się z treściami audiobooków. Zastanów się, czy omawiany w tekstach problem jest współcześnie aktualny. Z jakich względów możemy zgadzać się lub nie zgadzać ze Spinozą? Swoją odpowiedź zapisz w postaci krótkiej notatki.

Audiobook można wysłuchać pod adresem: <https://zpe.gov.pl/b/P13pfXAqr>

Baruch Spinoza

Etyka w porządku geometrycznym dowiedziona

Twierdzenie 29

We wszechświecie [w naturze rzeczy] nie mamy nic przypadkowego; przeciwnie, wszystko z konieczności natury bóstwa jest wyznaczone do tego, aby w pewien sposób istniało i oddziaływało.

Przydatek

(...) Nie miejsce tu wyprowadzać to wszystko z natury umysłu ludzkiego. Wystarczy tutaj, jeżeli za podstawę wezmę to, co przez wszystkich uznane być musi, mianowicie, że wszyscy ludzie przychodzą na świat bez znajomości przyczyn rzeczy i że wszyscy czują popęd do szukania swego pożytku, której to rzeczy są świadomi. Z tego bowiem wynika po pierwsze, że ludzie mają się za wolnych, ile że są świadomi swych chceń i swego popędu, a przyczyny, wywołujące w nich pragnienie i chcenie, ponieważ nie są im znane, nawet we śnie na myśl im nie przychodzą. Wynika po wtóre, że ludzie czynią wszystko celowo, mianowicie dla upragnionego przez nich pożytku. Stąd się bierze, że starają się zawsze poznać tylko przyczyny celowe rzeczy wykonanych i, usłyszawszy o nich, są już zaspokojeni, gdyż nie mają żadnego powodu do dalszej niepewności. Jeżeli zaś od kogoś o tych celach nic posłyszeć nie mogą, wówczas nie pozostaje im nic innego, jak zwrócić uwagę na siebie samych i pomyśleć o celach, które zazwyczaj ich samych do czegoś podobnego wyznaczają. W ten sposób według własnego

usposobienia sądzą koniecznie o usposobieniu czegoś innego. A ponieważ znajdują w sobie i poza sobą niemało środków, prowadzących wybornie do osiągnięcia dla siebie pożytku, np. oczy do patrzenia, zęby do żucia, rośliny i zwierzęta do pożywienia, słońce do oświecania, morze do karmienia ryb itd., więc stąd pochodzi, że we wszystkich rzeczach naturalnych upatrują jakby środki dla osiągnięcia pożytku dla siebie. Ponieważ zaś wiedzą o tym, że środki te znaleźli, ale ich nie przygotowali, więc mają powód do wierzenia, że jest ktoś inny, kto wszystkie te środki dla ich pożytku przygotował. Albowiem zapatrując się już na rzeczy jako na środki, nie mogli uwierzyć, aby one same się utworzyły, lecz na podstawie środków, które sami sobie zwykle przygotowują, dojść musieli do wniosku, że mamy jednego albo więcej kierowników natury, obdarzonych wolnością ludzką, którzy dla nich o wszystko się zatroszczyli i wszystko dla ich pożytku zrobili. O usposobieniu zaś tychże, o którym przecież nigdy nic nie słyszeli, musieli sądzić według siebie, a stąd ustalić zapatrywanie, że bogowie wszystkim kierują dla potrzeb ludzi, aby sobie ich zjednać i być u nich w czci jak największej. Stąd poszło, że każdy według własnego usposobienia wymyślił sobie inny sposób czczenia Boga w zamiarze, aby Bóg go umiłował bardziej niż innych i całą naturą pokierował na pożytek jego ślepego pożądanego i nienasyconego chciwości. W ten sposób przesąd ten stał się zabobonem i zakorzenił się głęboko w umysłach ludzkich. I to było powodem, że każdy dokładał największych starań, by poznać przyczyny celowe wszechrzeczy i objaśnić je. Ale usiłując wykazać, że natura nic nie czyni na próżno (tj. nic, co by nie było z pożytkiem dla ludzi), wykazali jednak chyba tylko to, że natura i Bogowie, podobnie jak i ludzie, szaleją. Bo proszę zobaczyć, do czego to w końcu doprowadziło!

Źródło: Baruch Spinoza, *Etyka w porządku geometrycznym dowiedziona*, tłum. I. Myśliński, Warszawa 2010, s. 8.

Źródło: Englishsquare.pl Sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Audiobook można wysłuchać pod adresem: <https://zpe.gov.pl/b/P13pfXAqr>

Jacek Wojtysiak

Natura Boga (fragment)

Panteizm – teizm

Istnieje wiele koncepcji absolutu. Różnie też można je dzielić. Z ontologicznego punktu widzenia najciekawszy jest podział na koncepcje, które identyfikują absolut z fizycznym światem lub z jakąś jego składową, oraz koncepcje, które sytuują go ponad nim. W pierwszym ujęciu znane nam byty są częściami lub przejawami absolutu. W drugim – są rezultatem jego sprawstwa. W obu przypadkach zasada zachowania rzeczywistości jest

spełniona w ten sposób, że metafizyczna ilość czy wielkość wszystkich bytów nieabsolutnych – jako skończona – nic nie dodaje do metafizycznej wielkości czy mocy nieskończonego absolutu.

Koncepcje absolutu typowe dla pierwszego ujęcia nazywano nierzadko panteizmem (od gr. *pán* – wszystko, *theós* – Bóg), a typowe dla drugiego ujęcia – teizmem. Tej pierwszej nazwy używali najczęściej filozofowie – tacy jak Baruch Spinoza – którzy wobec absolutu-świata odczuwali religijną fascynację. Ci zaś myśliciele, którzy akcentowali swój dystans wobec jakiegokolwiek religii lub wobec koncepcji Boga transcendentnego, czyli takiego, który jest poza światem, unikali słowa „Bóg”. Jeśli wprost negowali istnienie transcendentnie pojętego Boga, nieraz nazywali siebie ateistami. Zapominali przy tym, że sami nierzadko zakładali istnienie czegoś absolutnego (pramateria, wszechbyt itp.) – czegoś, co w swej charakterystyce przynajmniej częściowo zawierało cechy niemal boskie. Natomiast taki ateizm, który neguje istnienie jakiegokolwiek absolutu, jest w myśli ludzkiej zjawiskiem niezwykle rzadkim.

Kleszcze panteizmu

Panteizm ma dwie mocne strony: psychologiczną – racjonalizuje poczucie bliskości absolutu; oraz ontologiczną – nie mnoży bytów. Ta druga strona, dla filozofa ważniejsza, sprawia, że skłonności panteistyczne często pojawiały się w głowach filozofujących przyrodników. Koncepcja absolutu jako całości fizycznego świata lub jego najgłębszej warstwy pozwalała im w ontologii poprzestawać na przyrodzie, a teologię traktować wyłącznie jako religijną interpretację przyrodoznawstwa. Osobiście uważam, że panteizm tylko pozornie nie mnoży bytów. Panteistyczny świat nie jest bowiem takim bytem jak gwiazdy czy skały. Jest raczej tylko abstrakcyjnym pojęciem, za pomocą którego myślimy łącznie o wszystkich bytach jako całości. Podobnie jest z materią – nie ma takiej rzeczy, jest za to pojęcie pozwalające ujmować wszystkie fizyczne rzeczy w ich wzajemnych przekształceniach.

Owszem, aby uniknąć powyższego zarzutu, panteiści przechodzili nieraz od pojęć abstrakcyjno-spekulatywnych do pojęć bardziej empirycznych. Zamiast dywagować o metafizycznie rozumianym świecie, można ograniczyć się przecież do największego przedmiotu kosmologii; zamiast zastanawiać się nad materią w ogóle – można poprzestać na najmniejszych cząstkach fizyki. Okazuje się jednak, że wiedza o tych obiektach nie uprawnia nas do przypisania im cech wieczności, niezmienności i konieczności.

Jak widać, panteizm znajduje się w kleszczach: albo mówi o czymś, co nie jest absolutem, albo wyraża tylko nasz sposób mówienia. Kleszcze zacisną się mocniej, jeśli zapytamy, jak to możliwe, że byt, który istnieje z konieczności, może przejawiać się wyłącznie w tym, co zmienia się, powstaje i ginie, czyli istnieje przygodnie. Albo więc panteizm neguje nasze codzienne doświadczenie, albo staje na granicy niemożliwości.

Jacek Wojtysiak, *Natura Boga* (fragment), dostępny na stronie: <https://filozofuj.eu/jacek-wojtysiak-natura-boga>.

Polecenie 2

Zastanów się nad następującymi zagadnieniami:

- W jaki sposób stanowisko panteistyczne wpływa na nasze rozumienie przyrody/natury oraz miejsce człowieka w niej samej?
- Czy panteizm Spinozy możemy połączyć z zagadnieniami z zakresu ekologii, takimi jak: dbanie o zasoby naturalne, ograniczenie emisji dwutlenku węgla, zmniejszenie produkcji plastiku?
- Jakie znaczenie może mieć stanowisko panteistyczne w kontekście rozważań o relacjach zachodzących między ludźmi i innymi gatunkami?

Swoje rozważania zapisz w formie syntetycznej notatki.

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Panteizm Spinozy możemy powiązać z innym stanowiskiem filozoficznym, mianowicie z...

- ☐ monizmem.
- ☐ dualizmem psychofizycznym.
- ☐ materializmem.

Ćwiczenie 2

Wskaż zdania fałszywe i prawdziwe.

Stwierdzenie	Prawda	Fałsz
Kartezjusz utożsamiał Boga z przyrodą.	☐	☐
Spinoza skrytykował stanowisko dualizmu psychofizycznego.	☐	☐
Spinoza jest autorem słynnego dzieła pt. <i>Medytacje o pierwszej filozofii</i> .	☐	☐

Ćwiczenie 3

Uzupełnij tekst.

Spinoza rozpatruje pojęcia jako , które wyrażają sobą danego bytu. Dla Boga nic nie jest dobre ani złe, lecz wszystko jest tak samo . Dla człowieka dobre jest to, co jest dla niego , zaś złe, to co . Dobro i złe jako niezależne byty .

istnieją niezależnie

korzystne

kategorie subiektywne

szkodliwe

dwie substancje

wzmacnianie lub osłabianie

Kartezjusz

kategorie obiektywne

dobra i zła

ciała i umysłu

określony porządek świata

nie istnieją

konieczne

Ćwiczenie 4

Dopasuj stwierdzenia do odpowiednich kategorii.

Bóg

był skończony w swoim rodzaju

trwa

modus, pobudzenie substancji

Baruch Spinoza

był nieskończony bezwzględnie

istnieje

substancja

Ćwiczenie 5

Połącz pojęcia z ich definicjami.

moc

stanowisko filozoficzne utożsamiające
Boga z naturą

panteizm

zdolność do działania

przyroda

byt, którego istota obejmuje istnienie
o określonych właściwościach

substancja

ogół bytów trwających za sprawą
substancji

Zapoznaj się z fragmentem listu Willema van Blyenbergha do Spinozy, w którym holenderski kupiec odniósł się do koncepcji zła i dobra, zaproponowanej przez filozofa. Jakie problemy, zdaniem nadawcy listu, powstają na gruncie rozważań Spinozy? Zapisz swoje przemyślenia w formie krótkiej notatki.

((Baruch Spinoza

Listy mężów uczonych do Benedykta de Spinozy oraz odpowiedzi autora wielce pomocne dla wyjaśnienia jego dzieł

A zważ proszę, [...], czego się pozbawiamy przez twoje teorie: pozbawiamy się owych rozmyślań, pełnych powagi i niepokoju, które mają nas wieść ku doskonałości, stosownie do prawideł doskonałości boskiej oraz porządku, jaki Bóg w nas zaszczerpił; odbieramy sobie modlitwę i westchnienie ku Bogu, który tylekroć jak doświadczamy, przynosi nam pokrzepienie nadzwyczajne; sami siebie wyzuwamy z całej religii, z wszelkiej nadziei i z wszelkiego zaspokojenia, jakich modlitwa i religia pozwalają nam oczekiwać. Jakoż, skoro Bóg nie ma znajomości zła, to z całą pewnością jest jeszcze mniej prawdopodobne, by miał je karać. Jakież tedy mamy jeszcze powody, by sobie oszczędzać robienia wszelkich łajdactw, bylebym tylko potrafił wymknąć się sędziowskim wyrokom? Czemu by nie zbijać majątku za pomocą najnikczemniejszych sposobów? Czemu by nie robić bez różnicy wszystkiego, na co chęćka przyjdzie i do czego cielesne żądze nas skłaniają?

Źródło: Baruch Spinoza, *Listy mężów uczonych do Benedykta de Spinozy oraz odpowiedzi autora wielce pomocne dla wyjaśnienia jego dzieł*, tłum. L. Kołakowski, Warszawa 2010, s. 104.

Zapoznaj się z fragmentem listu Spinozy do Willema van Blyenbergha. Zastanów się nad różnicą zachodzącą pomiędzy naturą Boską a naturą ludzką. Jakie konsekwencje wynikają z tych różnic? Swoje rozważania zapisz w formie krótkiej notatki.

((Baruch Spinoza

Listy mężów uczonych do Benedykta de Spinozy oraz odpowiedzi autora wielce pomocne dla wyjaśnienia jego dzieł

Czy ludziom sprawiedliwym, którzy otrzymują od Boga swoje doskonałości, Bóg owych doskonałości udziela jako Bóg, tj. pojęty w sposób bezwzględny i bez przypisywania mu atrybutów ludzkich (tak właśnie ja rzecz pojmuję), czy też czyni to jako sędzia, zgodnie z twoim poglądem? Na tej podstawie bronisz niesprawiedliwych, powiadasz, że skoro czynią oni wszystko, do czego, zgodnie z Bożym wyrokiem, są zdolni, to służą Bogu na równi ze sprawiedliwymi. Atoli wniosek taki bynajmniej z moich założeń nie wynika; nie wyprowadzam bowiem Boga w roli sędziego, a wobec tego oceniam uczynki na podstawie jakości samego uczynku, nie zaś na podstawie możliwości działającego [...] wszyscy ci, co Boską naturę mieszają z ludzką, są kompletnie niezdolni do zrozumienia tej sprawy.

Źródło: Baruch Spinoza, *Listy mężów uczonych do Benedykta de Spinozy oraz odpowiedzi autora wielce pomocne dla wyjaśnienia jego dzieł*, tłum. L. Kołakowski, Warszawa 2010, s. 117–118.

Ćwiczenie 8

Jakie było stanowisko Spinozy dotyczące Boga? W jaki sposób sprzeciwiało się naukom Kościoła?

Dla nauczyciela

Autor: Paweł Kaniowski

Przedmiot: Filozofia

Temat: Panteizm Spinozy

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres rozszerzony

Podstawa programowa:

Zakres rozszerzony

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

II. Elementy historii filozofii.

3. René Descartes. Uczeń:

4) omawia poglądy jednego z następujących kontynuatorów filozofii René Descartesa: Gottfrieda Wilhelma Leibniza lub Barucha Spinozy;

III. Wybrane problemy filozofii.

8. Spór o istnienie i naturę absolutu (Boga). Uczeń:

1) odróżnia i wyjaśnia następujące stanowiska: teizm, deizm, panteizm, agnostycyzm, ateizm;

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji;
- kompetencje cyfrowe.

Cele lekcji. Uczeń:

- pozna stanowisko panteistyczne Barucha Spinozy;
- dokona analizy wybranych fragmentów *Etyki* oraz *Listów* Spinozy;
- przeanalizuje panteizm Spinozy w kontekście problemów współczesności.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;

- konektywizm;
- nauczanie wyprzedzające.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- dyskusja;
- analiza materiału źródłowego (porównawcza);
- drama;
- praca z tekstem;
- quiz.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. **Przygotowanie do zajęć.** Przed lekcją nauczyciel udostępnia uczniom na platformie materiał „Panteizm Spinozy”. Uczniowie mają za zadanie przygotować odpowiedź na pytanie zawarte w sekcji „Przeczytaj”: *Dlaczego głoszony przez filozofa panteizm wzbudzał wrogość ówczesnej Europy?*
2. Nauczyciel prosi uczniów o zapoznanie się z medium w sekcji „Audiobook”.

Faza wprowadzająca:

1. Prowadzący zajęcia loguje się na platformie. Na tablicy interaktywnej lub za pomocą rzutnika wyświetla temat lekcji, następnie omawia cel zajęć i informuje uczniów o ich planowanym przebiegu. Wspólnie z uczniami ustala kryteria sukcesu.
2. **Dyskusja wprowadzająca.** Nauczyciel odczytuje pytanie znajdujące się we wprowadzeniu do e-materiału wyświetlonego na tablicy: *Czym jest Bóg-Przyroda oraz w jaki sposób przejawia się jego boskość?* Prosi uczniów, aby w parach rozpoczęli

wstępną dyskusję na ten temat. Uczniowie dzielą się swoimi spostrzeżeniami na forum, a wybrana osoba zapisuje najważniejsze spostrzeżenia i wnioski z dyskusji na tablicy.

3. Krótka rozmowa wprowadzająca w temat lekcji: *Stanowisko panteistyczne Barucha Spinozy*.

Faza realizacyjna:

1. **Drama.** Uczniowie dzielą się na zespoły 4-osobowe. Następnie nauczyciel informuje, że w dalszej pracy będą wykorzystywać metodę dramy w odniesieniu do tematu lekcji, ilustrując problem: XVII-wieczna Europa wrogiem Spinozy.

Każdy zespół ma przygotować krótki reportaż bądź fragment programu informacyjnego, bądź inne źródło po uzgodnieniu z nauczycielem. Uczniowie wcielają się w różne role:

- dziennikarza-komentatora, który jest przede wszystkim odpowiedzialny za merytoryczną informację,
- dziennikarza przeprowadzającego wywiad, który powinien zadać interesujące pytania,
- osoby, z którą będzie przeprowadzany wywiad, która powinna się wczuć w odgrywaną postać.

Uczniowie powinni uwzględnić osadzanie sytuacji na osi czasu (mogą to zrobić w merytorycznym wprowadzeniu). Nauczyciel wyznacza ramy czasowe na przygotowanie, po którym następuje odegranie wybranych ról. Na koniec następuje podsumowanie przez nauczyciela oraz w razie potrzeby uzupełnienie przedstawianych informacji.

2. **Praca z multimediami.** Nauczyciel wyświetla na tablicy interaktywnej materiał z sekcji „Audiobook”. Uczniowie po zapoznaniu się z nim dzielą się na grupy i przygotowują odpowiedzi na pytania: Zastanów się nad następującymi zagadnieniami:

- grupa 1: W jaki sposób stanowisko panteistyczne wpływa na nasze rozumienie przyrody/natury oraz miejsce człowieka w niej samej?
- grupa 2: Czy panteizm Spinozy możemy połączyć z zagadnieniami z zakresu ekologii, takimi jak: dbanie o zasoby naturalne, ograniczenie emisji dwutlenku węgla, zmniejszenie produkcji plastiku?
- grupa 3: Jakie znaczenie może mieć stanowisko panteistyczne w kontekście rozważań o relacjach zachodzących między ludźmi i innymi gatunkami?

Po upływie ustalonego wcześniej czasu przedstawiciel wskazanej (lub zgłaszającej się na ochotnika) grupy prezentuje propozycje odpowiedzi, a pozostali uczniowie ustosunkowują się do nich lub je uzupełniają. Nauczyciel czuwa nad prawidłowym przebiegiem zadania, udzielając uczniom informacji zwrotnej.

3. **Ćwiczenia przedmiotowe.** Nauczyciel, korzystając z tablicy interaktywnej lub rzutnika, wyświetla treść ćwiczenia nr 4. Uczniowie pracują nad odpowiedziami indywidualnie. Następnie nauczyciel sprawdza w panelu użytkownika udzielone odpowiedzi i omawia je z uczniami.

4. Uczniowie dobierają się w pary i wykonują ćwiczenia nr 5-8. Następnie konsultują swoje rozwiązania z inną parą uczniów i ustalają jedną wersję odpowiedzi.

Faza podsumowująca:

1. Zalogowany na platformie nauczyciel wyświetla na tablicy temat lekcji i cele zawarte w sekcji „Wprowadzenie”. Wybrany uczeń odczytuje cele lekcji, a następnie wszyscy wspólnie omawiają: co udało się osiągnąć, do czego warto wrócić, czego nie udało się zrealizować i dlaczego.
2. Uczniowie, na podstawie wiedzy zdobytej przed lekcją oraz podczas lekcji, układają trzy zadania quizowe związane z tematem zajęć, które następnie dają do rozwiązania wybranej osobie z klasy. W ten sposób utrwalają zdobytą wiedzę i umiejętności.

Praca domowa:

1. Wybierz i opisz jeden przykład (z literatury, teatru, kina lub sztuk pięknych), który może być ilustracją do wybranego przez ciebie pojęcia, które poznałeś w sekcji „Przeczytaj”.

Materiały pomocnicze:

- Damásio António, *W poszukiwaniu Spinozy. Radość, smutek i czujący mózg*, tłum. J. Szczepański, Poznań 2005.
- Baruch Spinoza, *Etyka w porządku geometrycznym dowiedziona*, tłum. Ignacy Myślicki, Warszawa 2010.

Wskazówki metodyczne opisujące różne zastosowania multimedium:

- Uczniowie zapoznają się z multimedium w sekcji „Audiobook” i przygotowują do niego pytania. Następnie zadają je sobie nawzajem, sprawdzając stopień przyswojenia jego treści.